

Umělci v otevřené opozici vůči rakouskému státu

V osmdesátých letech se literatura v Rakousku mění, neboť stále více spisovatelů přestává věřit státu a jeho oficiální reprezentaci. V roce 1983 se Peter Handke vyjádřil, že prvořadým úkolem umělce je být nepohodlný. Ernst Jandl už roce 1976 v děkovné řeči u příležitosti udělení Ceny města Vídně uvedl, že umění, které má něco znamenat, musí k uznání dospět cestou největšího odporu.

Politika osmdesátých let byla určována koncem vlády sociálních demokratů v čele s Brunem Kreiskym a přechodem k malé (sociálnědemokratická strana a poprvé také extremistická Svobodná strana Rakouska) a pak velké koalici (sociální demokraté a Rakouská strana lidová). Prezidentské volby v roce 1986 vedly k rozdělení společnosti a k nárůstu extrémně pravicových, antisemitských tendencí. A také vyvolaly veřejný kolektivní odpor umělců. Osmdesátá léta rovněž nechvalně proslula řadou skandálů a afér na té nejvyšší politické, mocenské i ekonomické úrovni. Avšak menšinová sociálně demokratická vláda ani následné koalice neumožnily vést o těchto tématech demokratickou diskusi. Obraz politiků v očích veřejnosti se rapidně zhoršil a začalo se mluvit o odbourání jejich privilegií. Politici jako by však republiku dál považovali za jakousi samoobsluhu. To vedlo k rostoucímu znechucení obyvatelstva.

Po roce 1945 se až do osmdesátých let díky restaurativní ideologii dařilo budovat rakouské národní povědomí. V druhé polovině osmdesátých let začíná rakouská identita opět vzbuzovat pochybnosti. Po volbě Kurta Waldheima prezidentem se Rakousko ocitlo v mezinárodní izolaci. Znovu zaznívala otázka „kdo jsme?“ a zároveň se o slovo začaly hlásit nacionální tóny. Na scéně se objevil předseda extremistické populistické Svobodné strany Rakouska (FPÖ) Jörg Haider, jenž se rád prezentoval antisemitskými výroky. Také příliv azylantů se začal považovat za problém. A přesně těchto společenských nálad Haider využíval a zneužíval.

V osmdesátých letech nahrazovala hlas veřejnosti, politiků či politologů literatura, která se snažila analyticky zkoumat struktury tehdejší společnosti, zabývala se fungováním rakouského státu a pojmenovávala jeho nedostatky.¹¹⁶ V tomto desetiletí vy-

¹¹⁶ Podle Zeyringer, Klaus. *Innerlichkeit und Öffentlichkeit. Österreichische Literatur*

tvorili rakouští spisovatelé nejvíce esejů v dějinách rakouské literatury vůbec.¹¹⁷ Například v roce 1988 vyšla antologie *Proslovy k Rakousku*, v níž je rakouský stát definován jako „skandální republika vytěsnění a zapomnění“.¹¹⁸

V druhé polovině osmdesátých let začínají literáti vystupovat také veřejně. Rozbuškou jejich občanské angažovanosti byla kandidatura Kurta Waldheima na prezidenta a to, že ho Rakoušané zvolili navzdory jeho nacistické minulosti, kterou nikdy plně nepopřel ani nevysvětlil. Waldheim se stal nechvalně proslulým rozhlasovým proslovem, ve kterém se vyjádřil, že plnil jen svou povinnost jako státník jeho spoluobčanů. Nová hlava státu se tedy prezentovala jako poslušný článek nacistické mašinerie bez vlastní zodpovědnosti. Pro mnohé umělce tím nejzřetelněji demonstroval fundament, na němž byla Druhá republika založena: předvolební kampaň ukázala strukturu a taktiky vytěsňování, ale politická elita znemožnila jejich reflexi a celospolečenskou diskusi. Všude zaznívaly fráze o povinnosti a věrnosti. Autoři je začali používat v textech a vytvářet z nich montáže a variace.¹¹⁹ Například spisovatel a vydavatel časopisu *neue wege* Heimrad Bäcker vydává v roce 1986 *postskriptum 1* (nachschrift 1). Jedná se o koláž z citátů nacistických zločinců, úmrtních oznámení, zákazů, dokladů o zatčení, seznamů z transportů, posledních dopisů, čísel a dat, která sbíral v letech 1968–1985 a která jsou nějak spjata s válečnou zkušeností a jejím následným vytěsněním. Peter Handke na začátku osmdesátých let ústy jedné z postav dramatické básně *Přes vesnice* (Über die Dörfer) říká: „Jsi ve špatné zemi [...] Jsi v zemi, která je stejně malá, jako životu

der achtziger Jahre, op. cit., s. 82–94; dále Zeyringer, Klaus. *Österreichische Literatur seit 1945*, op. cit., s. 365–395.

¹¹⁷ Viz svazek esejů Michaela Scharanga. *Das Wunder Österreich oder Wie es in einem Land immer besser und dabei immer schlechter wird*. Wien – Zürich: Europaverlag, 1989; dále viz Leser, Norbert. *Genius Austriacus. Beiträge zur politischen Geschichte und Geistesgeschichte Österreichs*. Wien – Köln – Graz: Böhlau, 1986; Fried, Erich. *Nicht verdrängen, nicht gewöhnen. Texte zum Thema Österreich*. Wien: Europaverlag, 1987; Turrini, Peter. *Es ist ein gutes Land. Texte zu Anlässen*. Wien – München – Zürich: Europaverlag, 1987; Turrini, Peter. *Mein Österreich. Reden, Polemiken, Aufsätze*. Darmstadt: Luchterhand, 1988.

¹¹⁸ Jung, Jochen (ed.). *Reden an Österreich. Schriftsteller ergreifen das Wort*. Salzburg – Wien: Residenz Verlag, 1988.

¹¹⁹ Podle Zeyringer, Klaus. *Innerlichkeit und Öffentlichkeit*, op. cit., s. 95–131.

nebezpečná, plná vězňů, které zapomněli v celách, s hordou zapomětlivých dozorců, kteří po každém ohavném skutku sedí o to pevněji na svých židlích.“¹²⁰

Pokud jde o společné vystoupení umělců, v roce 1987 se před katedrálou sv. Štěpána odehrála demonstrace Stráž proti zapomnění, jíž se zúčastnili přední spisovatelé, z dramatiků například Elfriede Jelinek a Peter Turrini. Spisovatel Milo Dor vydal sborník *Mrtvola ve sklepeř. Dokumenty odporu proti dr. Kurtu Waldheimovi* (Die Leiche im Keller. Dokumente des Widerstands gegen Dr. Kurt Waldheim, 1988), obsahující příspěvky umělců, vědců a spisovatelů nejrůznější politické orientace (opět přispěli i P. Handke, E. Jelinek a P. Turrini).

O volbě Waldheima prezidentem a aféře spojené s jeho minulostí vznikly i divadelní hry, například *Herzgruft* (Hrobka srdcí, 1988) Gustava Ernsta,¹²¹ která se ptá po spoluzodpovědnosti Rakouska za nacismus a tematizuje nedostatečnou reflexi rakouské minulosti za Druhé republiky. Elfriede Jelinek, která se v osmdesátých letech aktivně zapojila do politického dění a účastnila se veřejných vystoupení umělců, reagovala na Waldheimovu politickou kariéru dramatem o náčelníkovi kanibalů *Prezident Večerní Vánek*, v němž volně zpracovala satirickou burlesku J. N. Nestroye *Náčelník Večerní Vánek aneb Hody divých mužů* (1862). Pověstnou se stala také její děkovaná řeč,¹²² kterou pronesla v roce 1986 při převzetí Ceny Heinricha Bölla v Kolíně nad Rýnem a v níž se zaměřila na tehdejší pravicový extremismus, nacismus i negativní vztah Rakouska k vlastním kritickým básníkům. Řeč vyvolala ostré reakce v rakouských médiích. Mnozí umělci autorku veřejně hájili, zejména vůči urážlivým vyjádřením představitelů extremistické strany Svobodných. Svobodní, kteří se už od šedesátých let do spisovatelčiny tvorby i osoby střefovali, zneužili poz-

¹²⁰ Handke, Peter. Přes vesnice. Dramatická báseň. Přeložila Zuzana Augustová. In: Týž. *Pět her*. Přeložily Zuzana Augustová a Barbora Schnelle. Praha: Transteatral, 2012, s. 124.

¹²¹ Název hry odkazuje na poněkud morbidní habsburskou pohřební tradici: v Loretánské kapli Augustiniánského kostela, který sousedí s vídeňským hradem, jsou v takzvané Hrobce srdcí ve stříbrných urnách uložena srdce padesáti čtyř Habsburků.

¹²² Jelinek, Elfriede. In den Waldheimen und auf den Haidern. In: Janke, Pia (ed.). *Die Nestbeschmutzerin. Jelinek & Österreich*. Salzburg: Jung und Jung, 2002, s. 54–55. Neopřeložitelný název textu odkazuje opět na prezidenta Kurta Waldheima a na tehdejšího předsedu Svobodné strany Rakouska Jörga Haidera.

ději její jméno v předvolební kampani. Plakát v roce 1995 se suggestivně tázal: „Máte rádi... Jelinek... Peymanna... nebo umění a kulturu?“ a dával tak najevo, že tito umělci jsou ztělesněním neumění a nekultury.